

ВИХОВАННЯ ШЛЯХЕТНОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ТРАДИЦІЙ І ОСВІТНІХ ІННОВАЦІЙ

Стаття присвячена проблемам формування шляхетності як особистісної якості. На основі історико-педагогічних джерел автор актуалізує потребу у відродженні виховних традицій українського народу, що сприяли становленню шляхетної людини. Наявність позитивних тенденцій у розв'язанні означеної проблеми проілюстрована інноваційними педагогічними технологіями, спрямованими на системне виховання шляхетної особистості.

Ключові слова: шляхетність, шляхетне виховання, виховання шляхетності.

Утвердження державної незалежності України і її інтегрування до європейської спільноти зумовили переосмислення пріоритетів у вихованні зростаючого покоління. Орієнтація на першочерговість формування духовного світу особистості актуалізує проблему визначення показників результативності процесу виховання. Провідною ознакою вихованості людини в українському й європейському культурному просторі традиційно вважалась шляхетність.

За радянської доби виховання шляхетної особистості тлумачилось як освітня система панівного класу, а відтак зазнало нищівної критики і тривалий час залишалось поза увагою вітчизняних педагогів. На сьогодні термін «шляхетність» вживається у гранично вузькому значенні — як окрема моральна чеснота (синонімічна доброчесності, великодушності, порядності) [3, с. 16-26].

Психолого-педагогічні передумови формування моральної сфери особистості окреслено у науковому доробку І. Д. Беха, О. В. Сухомлинської, К. І. Чорної. Зокрема, провідного значення набуває міркування І. Д. Беха, що формування моральних чеснот є передумовою практично-духовної діяльності: «Особистість, яка досягла духовної вершини, пройшла шлях власного розвитку за сутністю природи — як дозрівання органічних структур і функцій у процесі вільного виховання. Не зупиняючись на цьому, вона успішно здійснила розвиток за сутністю соціуму, під час цілеспрямованого формування моральних якостей і властивостей. І на завершення їй став досяжний духовний саморозвиток як здатність стати і бути дійсним суб'єктом практично-духовної діяльності. На цьому

рівні особистість вбачає своє покликання у служінні людям» [2, с. 139-140].

Методичні засади виховання моральних чеснот в учнів сучасної школи відображено у наукових дослідженнях Г. А. Іваниці [4], С. М. Мартиненко [6], Н. М. Пташнік [8], Т. Є. Федорченко.

Водночас проблема виховання шляхетності як спрямованості особистісного становлення залишається невивченою. Не з'ясовані також питання: витоки інтерпретації шляхетності як комплексної характеристики особистості; взаємозумовленість понять «шляхетне виховання» і «виховання шляхетності»; відродження педагогічних традицій українського народу, що сприяли вихованню шляхетної людини; виявлення інноваційних педагогічних технологій, спрямованих на системне виховання шляхетної особистості з метою їх популяризації на загальнодержавному рівні.

Аналіз джерельної бази засвідчує, що педагогічна спадщина практично кожної держави охоплює дві системи виховання — шляхетну й масову. Кожна з них обумовлена метою, що її прагнули досягти у процесі виховання. Яскравим прикладом можуть слугувати педагогічні погляди Дж. Локка (1632-1704) з приводу виховання джентльмена. На його думку, воно має забезпечувати загартування тіла, характеру й розуму. Дітей ще змалку слід привчати зносити втому, незгоди, нестатки і вправляти в умінні перемагати власні примхи та приборкувати пристрасті. Головне завдання педагога — формування в людини дисципліни духу, яка виховується обмеженнями [11, с. 26].

Відповідно до пріоритетів шляхетного виховання будувалась освітня система тогочасної Європи, спрямована на моральний, естетичний, інтелектуальний та фізичний розвиток молоді аристократії. Згодом (наприкінці XVII — початку XVIII ст.) представники просвітництва (К.-А. Гельвецій, Й.-Г. Песталоцці) почали доводити ідею про те, що шляхетний родовід не є запорукою духовної досконалості. А відтак і народна педагогіка спроможна сформувати високодуховну особистість, оскільки теж ґрунтується на моральних ідеалах, закладених у християнському віровченні. Щодо культури поведінки, то вона є лише навичкою виконання норм, ухвалених окремою спільнотою, а її рівень залежить від загального рівня освіченості. Тому просвітники пропагували доступність освіти, яка сприятиме духовному розвитку усього суспільства.

Саме завдяки просвітникам шляхетність перестала бути ознакою винятково аристократичного походження. Натомість її почали тлумачити як результат виховання. І хоча європейська аристократія не відмовилась від закритих освітніх закладів, в яких домінував особливий спосіб виховання, їхні педагогічні здобутки почали вільно популяризуватись в освітніх закладах, вихованцями яких були діти з незаможних родин. Так, поняття «виховання шляхетності» виокремилось із контексту «шляхетного виховання», стало означати процес цілеспрямованої педагогічної діяльності, результат якої полягає у сформованості моральної, естетичної, інтелектуальної сфер духовного світу особистості та культури зовнішньої поведінки.

На потребі виховання шляхетності наголошували українські педагоги, що стояли біля витоків національної освіти Х.Д. Алчевська, Г.Г. Ващенко, С.Ф. Русова та інші. Зокрема, С.Ф. Русова зазначала: «Для виховання вільного народу, для випещування усіх його творчих сил потрібне найкраще виховання дітей, а в ньому естетичний напрямок буде мати за все найкращий вплив на душу дитини, на розвиток її почуття симпатії і шляхетності усього її поведження» [9, с. 154]. Провідну мету діяльності українського педагога Х.Д. Алчевська вбачала «у турботі про гармонійний розвиток моралі, розуму, почуттів, про виховання шляхетності серця, чистоти всіх духовних поривань і устремлень» [1, с. 205].

Виховання шляхетності в умовах оновленої освіти незалежної України набуло особливої значущості з огляду на низку негативних чинників сьогодення: нівелювання духовних цінностей; низький рівень суспільної моралі; брак ідеалів; споживацьке ставлення до навколишнього світу; відсутність стимулів до самовдосконалення.

Проблема загострюється ще й тому, що виховання шляхетності ґрунтується на традиціях, які було втрачено під час радянського панування та в процесі уніфікації масової культури. Дослідження традицій шляхетного виховання дасть змогу визначити теоретичні засади і змістовне наповнення педагогічного процесу, а також сприятиме поверненню культурних надбань.

В усі часи шляхетне виховання було прерогативою родинного осередку. Проте на початку ХІХ ст. в Україні почали відкривати освітні заклади, виховання у яких передбачало формування високоморальної освіченої особистості з культурою вишуканої поведінки. Найбільш відомими були інститути

шляхетних дівчат, засновані у Харкові (1812), Полтаві (1817), Одесі (1829), Керчі (1835), Києві (1838). Освітня програма передбачала вивчення Закону Божого, російської мови, чистописання, граматики, синтаксису, риторики, логіки, арифметики, географії, історії. Особлива увага приділялась малюванню, танцям, музикуванню, рукоділлю та опануванню іноземних (французької та німецької) мов. Упродовж навчання дівчат знайомили з основами ведення домашнього господарства, привчали раціональному використанню сімейного бюджету, розвивали кулінарний хист [5].

У Статуті навчального закладу були прописані норми поважного вигляду і шляхетної поведінки. В обов'язках класних наставниць наголошувалось: «Намагайтеся, щоб дівчата не звикали надмірно пишатися або мати понурий вигляд. Над усе настановляти їх в основах благородності, доброзичливості, благопристойності, благородної, а не вимушеної ввічливості й усіх добродійностей. Щоб від юності і до віку привчені були до добродійності, ввічливості, лагідності й приємних розмов не тільки з рівними, але з найостаннішими, якогось звання хто не був» [10, с. 77].

На жаль, методика виховання у привілейованих освітніх закладах сьогодні залишається поза увагою історико-педагогічної науки. Відомості, що дійшли до нашого часу, здебільшого є суто історичними (роки заснування й закриття закладів, імена засновників та відомих випускниць) і не становлять педагогічної цінності.

Водночас навіть попереднє ознайомлення з традиціями шляхетного виховання дає змогу зробити кілька узагальнень щодо його самобутності: гендерний поділ (різні системи виховання дівчат і хлопців); ретельно підібрана матеріальна база; перевага родинного виховання над суспільним; формування моральних чеснот з оперттям на релігійне підґрунтя; виховання на засадах дисципліни і послуху; прищеплення господарності й ощадливості; спрямованість до вишуканості у зовнішньому вигляді й манерах поведінки; тяжіння до цінностей європейської культури.

Одним із негативних чинників в історії української освіти є те, що шляхетне виховання ґрунтувалось на імперській ідеології, а відтак нівелювало українську культурну самобутність. Це добре усвідомлювали представники української культурної еліти, яка утворилась наприкінці XIX ст. М. В. Лисенко, С. Ф. Русова, М. П. Старицький, О. С. Пчілка відстоювали пра-

во української молоді на навчання рідною мовою, прищеплення поваги до культурних здобутків рідного народу.

Ідеї українських просвітників набули нового розквіту на початку ХХІ ст., коли небайдужі представники української інтелігенції ініціювали відродження традицій виховання шляхетності. Насамперед, це створення клубів шляхетних українок і шкіл шляхетного юнацтва. Щоправда, такі приклади поодинокі, а їхня діяльність супроводжується значними труднощами. Проте їхній добровільний характер засвідчує прагнення молодого покоління до особистісного самовдосконалення.

Прикладом може слугувати проект «Школи шляхетних українок», започаткований з ініціативи громадської організації «Союз українок», що знайшов підтримку як у великих містах (Запоріжжя, Львів, Чернівці, Тернопіль), так і в невеликих місцевостях, громади яких прагнуть прилучити молодь до традицій шляхетного виховання (Коломия Івано-Франківської області, Стрий Львівської області, Ковель Волинської області).

«Школи» надають додаткову освіту і функціонують на базі бібліотек, будинків культури, у приміщеннях громадських організацій. Викладання здійснюють як професійні педагоги, так і майстри, митці, дизайнери. На тематичні зустрічі запрошуються юристи, лікарі, психологи.

До «Школи шляхетних українок» приймають дівчат підліткового і старшого шкільного віку. Навчання відбувається щосуботи і триває 4-6 годин. Загалом курс навчання розрахований на один академічний рік і завершується випускним балом. Під час балу відбувається урочисте вручення дипломів та нагородження кращих випускниць. Щоправда, оцінок у «школі» не ставлять, відтак рівень їхньої успішності визначає «поважна рада» до якої належать викладачі «школи». Навчальною програмою передбачається поєднання двох циклів — теоретичного і практичного.

Нижче наведено спрямування і тематику занять:

I. Соціально-гуманітарний цикл.

Основи гендерних знань (лекції «Жіноче лідерство в сучасних умовах», «Берегині козацького краю», зустрічі з успішними жінками краю «Публічне і приватне життя сучасної жінки»).

Економіка (тренінг «Планування бюджету сім'ї», «Засади раціонального споживання», диспут «Чому економіст повинен бути патріотом?»).

Екологія (лекції і диспути «Як організувати екологічно чистий побут», «Екологічні засади культури споживання»).

II. Етика, етикет, культура поведінки.

Християнська етика («Жінка у нормах християнської етики», «Біблійні жінки»).

Культура мови (лекції «Мова — наша гідність і честь», «Український мовленнєвий етикет»).

Норми етикету (тренінги «Етикет поведінки в публічних місцях», «Етикет товариського життя», «Жести — мова нашого тіла»).

Косметологія та візаж (тренінги «Як стати красунею: догляд за обличчям і тілом», «Вчимося робити макіяж фахово»).

Естетичне виховання (практичні заняття, студії, майстер-класи з вишивання, в'язання, писанкарства, бісероплетіння, флористики).

Історія мистецтва (лекції «Жіночі образи в мистецтві», «Естетичний ідеал жінки в мистецьких творах»).

III. Моя оселя.

Основи здорового способу життя (лекції «Основи раціонального харчування», «Прислухаймося до свого організму», «Небезпека наркоманії та алкоголізму»).

Кулінарія (лекції-тренінги «Українські страви: традиції і сучасні тенденції в кулінарії», «Мистецтво сервірування щоденного і святкового столу», майстер-класи «Ой, варенички кручені!..», «Борщ — страва № 1 в українців»).

Інтер'єр (студії у майстра з дизайну інтер'єру оселі, саду, двору).

IV. Хореографія (розучування народних танців).

У школі рекомендується проведення конференцій, круглих столів, дискусій на теми: «Сучасна сім'я: тенденції розвитку та особливості виховного впливу», «Духовне виховання в родині», «Традиції виховання в українській родині», «Можливості українського дитячого фольклору в етнізації дитини в родині», «Традиційні свята українців», презентацій студій: коліскової «Люлі-люлі, дитинько!», весільного рушника «Благослови, мати, на рушничок стати», писанкарства «Намалюю собі писаночку» [7].

Загалом автори програми зазначають, що вона має рекомендований характер і підлягає корегуванню відповідно до запитів й інтересів учениць кожного закладу.

Отже, виховання шляхетної особистості початково інтерпретувалось як набуття особливих рис характеру і поведінки,

що формували у дітей з аристократичних родин. Згодом шляхетність було визнано ознакою культурного рівня кожної людини незалежно від станового походження. Водночас традиції шляхетного виховання залишаються визначальним чинником у формуванні шляхетності, адже їхня інтелектуальна, моральна, естетична й національна спрямованість не втратили своєї актуальності, а високий рівень культури поведінки залишається загально визнаним зразком витонченості та респектабельності. Ці традиції відроджуються у діяльності додаткових навчальних закладів, утворених з ініціативи прогресивного українства, що прагне заохотити молоде покоління до самовдосконалення і національної самоідентифікації.

Історико-педагогічний аналіз минулого та інноваційні впровадження сучасності переконують, що проблема виховання шляхетності є на часі і вимагає подальшого ґрунтовного дослідження. Нагальними й перспективними на наш погляд є питання про сучасне змістове наповнення поняття шляхетності, психологічні чинники його формування, педагогічні умови виховання шляхетності в осередку дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних закладів освіти.

Література

1. Алчевская Х. Д. Історія відкриття школи в селі Олексіївці Михайлівської волості / Х. Д. Алчевська // Передуманное и пережитое. Дневники, письма, воспоминания / Х. Д. Алчевская. — М. : изд. И. Д. Сытина, 1912. — С. 201-205.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. — К. : Академвидав, 2012. — 256 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2009. — 1719 с.
4. Іваниця Г. А. Школа «Якщо добрий ти...»: уроки етики : методичні рекомендації / Г. А. Іваниця // Бібліотечка вчителя початкової школи. — 2002. — № 1. — С. 1-62.
5. Литвиненко О. М. Жіноча середня освіта в Херсонській губернії (кінець XIX — початок XX століття) : навчальний посібник / О. М. Литвиненко. — Миколаїв : Іліон, 2010. — 104 с.
6. Мартиненко С. М. Пріоритети виховної роботи в сучасній школі / С. М. Мартиненко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. — 2007. — № 1-2. — С. 62-65.
7. Програма школи шляхетних українок для навчальних закладів м. Запоріжжя і Запорізької області [Електронний ресурс] / уклад. О. І. Яценко // Запорізький відділ Союзу Українок. — Режим доступу: www.spas.zp.ua/dok/School_.doc.
8. Пташнік Н. М. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної народознавчої роботи : автореф. дис. ... канд. пед.

- наук : 13.00.07 / Наталія Миколаївна Пташнік // Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. — Вінниця, 2012. — 20 с.
9. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори / упоряд., передм., комент. О.В. Проскура. — К.: Освіта, 1996. — 304 с.
 10. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посіб. / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н. Борисової, В.У. Кузьменко; за заг. ред. З.Н. Борисової. — К.: Вища шк., 2004. — 511 с.

Статья посвящена проблемам формирования благородства как личностного качества. Историко-педагогический материал свидетельствует о необходимости возрождения воспитательных традиций украинского народа, способствующих становлению благородного человека. Наличие положительных тенденций в решении этой проблемы проиллюстрировано инновационными педагогическими технологиями, направленными на системное воспитание благородной личности.

Ключевые слова: благородство, благородное воспитание, воспитание благородства.

V. V. Lappo

Education of Noble Personality in the Context of Pedagogical Traditions and Educational Innovations

Kolomyia Institute of the SHEE «Prykarpatkysyi National University named after Vasyl Stefanyk» (8, M. Lysenka Str., Kolomyia, Ivano-Frankivsk region, Ukraine).

The article investigates the problem of formation of nobility as a personal quality. The author reveals the origins of the nobility interpretation as a person's integrated characteristics, analyzes the interdependence of the concepts «noble upbringing» and «education of nobility». Some facts on the history of nobility education in Ukraine are revealed.

Historical and pedagogical material demonstrates the need for the revival of educational traditions of the Ukrainian people, contributing to the formation of a noble person. The modern positive trends in addressing this problem is illustrated by innovative teaching technologies aimed at systemic education of the noble personality (the project «School of Noble Ukrainian Girls» established on the initiative of the public organization «The Union of Ukrainian Women»). The need of their promotion at the national level is accentuated.

Keywords: nobility, noble upbringing, education of nobility.

References

1. Alchevska, H. D. (1912). Istoriia vidkryttia shkoly v seli Oleksiivka Mykhailivskoi volosti [The history of opening a school in village Oleksiivka of Mykhailivska volost]. In Alchevska, H. D., Peredumannoie i perezhytoie. Dnevnyky, pisma, vospominaniia (pp. 201-205). Moscow: Izd. Sytina.
2. Bekh, I. D. (2012). Osobystist u prostori dukhovnoho rosvytku [Personality in the space of spiritual development]. Kiev: Akademydav.
3. Busel, V. T. (Ed.). (2009). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Dictionary of Modern Ukrainian Language]. Kiev, Irpin: Perun.
4. Ivanytsia, H. A. (2002). Shkola «Yakshcho dobryi ty...»: uroky etyky [The school «If you're kind...»: lessons of ethics]. Bibliotekha vchytelia pochatkovoï shkoly, 1, 1-62.

5. Lytvynenko, O.M. (2010). Zhinocha serednia osvita v Khersonskii hubernii (kinets XIX – pochatok XX stolittia) [Female secondary education in the province of Kherson (the end of XIX – beginning of XX century)]. Mykolaiv: Ilion.
6. Martynenko, S.M. (2007). Priorytety vykhovnoi roboty v suchasni shkoli [Priorities of educational work in the modern school]. Vidkrytyi urok: rozrobky, tekhnolohii, dosvid, 1-2, 62-65.
7. Yatsenko, O.I. (Comp.). Prohrama shkoly shliakhetnykh ukrainok dlia navchalnykh zakladiv m. Zaporizhzhia i Zaporizkoi oblasti [The program of the School of Noble Ukrainian Girls for educational institutions of Zaporizhzhia and Zaporozhzhia region]. Retrieved from: www.spas.zp.ua/dok/School_.doc.
8. Ptashnik, N.M. (2012). Formuvannia tsinnisnykh orientatsii molodshykh shkolariv u protsesi pozaklasnoi narodoznavchoi roboty [The formation of junior schoolchildren's value orientations in the process of out-of-class folk work] (Dissertation Abstract, Vinnytsia).
9. Rusova, S.F. (1996). Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]. Kiev: Osvita.
10. Borysova, Z.N. (2004). Khrestomatiiia z istorii doshkilnoi pedahohiky [Readings on the history of preschool pedagogy]. Kiev: Vyshcha shkola.